

ДОСТУПНОСТ ФИНАНСИЈСКИХ РЕСУРСА ПРЕДУЗЕЋИМА НА СЕВЕРУ КОСОВА*

ИСИДОРА ЉУМОВИЋ

Економски институт
Краља Милана 16, Београд, Србија
isidora.ljumovic@ecinst.org.rs

КРСТО ЈАКШИЋ

Универзитет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици,
Економски факултет
Колашинска 156, Косовска Митровица, Србија
krsto.jaksic@pr.ac.rs

САЖЕТАК: Циљ овог рада је идентификација проблема с којима се сусрећу привредници у српским општинама на Северу Косова. Искуство и претходна истраживања показују да сегмент малих и средњих предузећа, а нарочито оних на кризним подручјима има већу тражњу од понуде финансијских инструмената. Ради процене недостатака система финансирања и добијања конкретних података од привредника са Севера Косова, креирали смо упитник. Резултати показују да је приступ финансијама на Северу Косова изузетно ограничен, да се предузетници и предузећа најчешће финансирају сопственим средствима и средствима пријатеља и родбине, а да банкарски кредити нису учестали и да су веома скупи.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: приступ финансијским ресурсима, предузећа, банкарски кредит, Север Косова

Област Северног Косова (општине Северна Косовска Митровица, Звечан, Лепосавић и Зубин Поток), у последњих петнаестак година једва преживљава друштвено-политичку кризу и структурна ограничења као што су нестабилност система електричне енергије и система за снабдевање водом, готово никакав приступ финансијским ресурсима и слаба владавина закона и права. Иако је област на главном путу за Приштину

* Рад је део истраживачког пројекта који под шифром 179001, финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

(административни центар Косова), регион је изолован, а послодавци и предузећа која би ту пословала су реткост. Незапосленост од преко 40% један је од највећих проблема на Косову. Шансе за запошљавање Срба су практично сведене на спорадична приватна предузећа и на све ређе српске институције. Економија ове области, након затварања Трепче, водећег рударског конгломерата, готово да не постоји. Подручје Северног Косова богато је различитим природним ресурсима, с доминантном индустријском и пољопривредном структуром. До 2006. године, привреда Северног Косова је карактерисана као „киоск економија” или као привреда заснована на природним ресурсима. Међутим, у последње време евидентне су промене ка прерађивачким и производним делатностима.

Осим структурних ограничења која намећу већину проблема с којима се предузетници и предузећа сусрећу, ограничење је и лош приступ финансијама, јер су мала и средња предузећа лимитирана на самофинансирање у готовини, нису упозната с доступним изворима финансирања и не знају како и где да се пријаве за кредит. Технички проблеми с којима се суочавају су недостатак нових или побољшаних технологија, увођење стандарда и сертификата, развој иновативних производа и процеса, побољшање дизајна и квалитета производа, као и повећање продуктивности. Иако већина предузећа на Северу Косова има јасан правни статус остварен регистрацијом у Косовској агенцији за регистрацију бизниса или у Агенцији за привредне регистре Републике Србије (АПР), постоје и она која уопште нису регистрована. Након потписивања Бриселског споразума, увоз и извоз производа или услуга с територије Косова и Метохије, укључујући и Север, могућ је само уколико је привредни субјект регистрован код Косовске агенције.

Циљ овог рада је анализа доступности финансијских ресурса у српским општинама на КиМ, као и идентификација проблема с којима се предузетници и предузећа сусрећу када желе да прибаве финансијске ресурсе. У ту сврху смо применили метод интервјуа и анкетни метод, како бисмо од самих привредника добили вредне информације које ће нам помоћи у разјашњењу анализираног феномена.

Чланак има следећу структуру. Након увода, представљене су основне теоријске поставке о финансирању на кризним подручјима. У другом делу дат је приказ литературе и хипотетички оквири. Трећи део односи се на анализу података и резултата истраживања. Закључак недвосмислено показује да су привредници на Северу Косова у изузетно тешкој ситуацији, јер екстерни извори финансирања готово да не постоје.

ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ И ДЕФИНИСАЊЕ ХИПОТЕЗА

Приступ финансијским ресурсима (енгл. *access to finance*) дефинише се као способност појединца или предузећа да обезбеди финансијска средства. Способност треба разликовати од стварне употребе средстава, јер често долази до ситуација када предузећа не приступају формалном финансијском систему јер немају потребе за финансијским ресурсима,

не желе да користе ове врсте услуга или немају поверења у финансијски систем. У овим случајевима реч је о добровољном некоришћењу услуга, а разлози укључују навику да се трговина обавља у готовом новцу, незаинтересованост за даље инвестиције или довољно сопствених средстава за финансирање пројеката. До немогућности приступа, односно принудне недоступности финансијских ресурса (енгл. *Exclusion from financial system*) долази када предузећа желе да користе финансијске услуге, али немају приступ због различитих разлога. Недостатак података из кредитних регистара, висок ризик пројекта или предузећа, недовољно високи приноси, висок колатерал или неодговарајућа цена су најчешћи разлози [Љумовић *и сар.*, 2015: 19–20].

Предузетници и предузећа могу да приступају финансијским ресурсима формалним каналима када се интермедијација обавља званичним институцијама – банкама и осталим финансијским организацијама. Такође, на располагању су им и неформални канали, када долази до директног контакта кредитора и зајмотражиоца. Овде углавном спадају позајмице родбине и пријатеља, али и задуживање код „зеленаша” [Љумовић and Lečovski 2011: 147]. Бројна истраживања показују да формални финансијски канали играју значајну улогу у развијеном свету и да приступ финансијским ресурсима позитивно утиче на извоз предузећа [Abor 2014], развој предузећа, поспешује економски раст, интензивира конкуренцију, повећава запосленост [видети детаљније у: Ауагаги *et al.*, 2008; 2011a; 2011b; Mohammad 2012; Beck *et al.*, 2005; Beck *et al.*, 2006; Banerjee and Duflo: 2004. за Индију]. Одличан преглед литературе о доступности финансијских ресурса може се наћи код Бека [Beck 2013], а о историјском прегледу различитих финансијских институција које су МСП снабдевала финансијским ресурсима код Кала [Cull 2006].

Портеос (David Porteous) је значајно допринео теорији приступа финансијским ресурсима јер је развио концепт границе (енгл. *Access frontier approach*), како би класификовао кориснике финансијских услуга у односу на доступност ресурса у четири групе. Прва група су они који су у могућности да користе финансијске ресурсе из формалног система, али су слободним избором изабрали да то не чине. Другу групу сачињавају корисници који тренутно могу да приступе финансијским ресурсима, али то нису још увек учинили. Они који би требало да буду у стању да приступе финансијским ресурсима у наредне три до пет година, на основу очекиваних промена у производима/услугама које нуде банке налазе се у трећој групи. Последња, четврта група је изузетно важна и обухвата оне који су ван домашаја услуга из формалног финансијског система [Porteous 2005: 9]. Ми смо у овом истраживању делимично изменили Портеосову поделу и дефинисали три групе: а) кориснике који имају приступ финансијским услугама, б) оне који су добровољно искључени из система, и в) оне који не могу да приступе систему.

Приступ финансијама један је од главних проблема у земљама у развоју, поготово оних које су прошле кроз различите политичке, социјалне или економске кризе [OECD, 2012: 116]. Иако савременици дају

негативне конотације речи криза и повезују је с догађајем који води ка некој опасности, нестабилности и неизвесности, криза је преломна тачка, која захтева доношење одлуке о даљем току активности у ситуацији опасности, нестабилности или неизвесности [Љумовић и Павловић 2014: 599]. Бројна истраживања и искуство показују да је у сегменту малих и средњих предузећа тражња значајно већа од понуде, те да банке и друге финансијске институције нису спремне или нису у могућности да задовоље њихове финансијске потребе. Међутим, постоје истраживања која показују супротно, да се банке усредсређују на кредитирање малих и средњих предузећа, те да ова предузећа постају стратешки сектори банака. У истраживању које су спровели Де Ла Торе *и сар.* наводи се да банке развијају нове пословне моделе, технологије и системе за управљање ризиком, како би сервисирале сектор малих и средњих предузећа [De la Torre *et al.*, 2010: 2292]. У областима с развијеним финансијским системом, мала и средња предузећа, осим што су им кредити доступнији, чешће финансирају купце, односно учесталије добијају кредите од добављача [Deloof and Rocca 2015].

Финансијски и банкарски систем Косова и Метохије врло је специфичан. Иако је званична валута евро, на северу у српским општинама равноправно се користи српски динар. Запослени у српским институцијама примају плату у динарима кроз локалне банке које послују само на Северу Косова. Косовско-метохијски провизоријум углавном је искључен из светских финансијских токова и тржишта, те и поред званичне употребе евра, није погођено кризом у еврозони. Такође, од 2013. године, КиМ је имао највећи привредни раст у региону у просеку од 3%. Тржиште капитала не постоји. На Косову и Метохији не постоји ни једна берза нити могућност прикључивања било којој регионалној берзи. Додуше, претходних година било је индиција да би Приштина могла да покрене берзанско тржиште у сарадњи с Црном Гором, али се идеја није реализована. Једина опција за предузећа са КиМ (укључујући и Север Косова, под претпоставком да је компанија регистрована у Косовској агенцији за регистрацију бизниса) је да приступе или Бечкој берзи или берзи у Варшави.

Према подацима из Извештаја о финансијској стабилности Централне банке Косова, укупна актива финансијског система износи 4,3 милијарде евра. У оквиру финансијског система доминантне су комерцијалне банке којих је у јуну 2014. године било десет и сачињавале су 70,8% укупне активе финансијског сектора. На територији Космета послују две домаће банке, али је 92,8% активе банкарског сектора у власништву нерезидената из Немачке, Аустрије, Словеније, Албаније и Србије (по једна банка), Турске (три) [Central Bank of the Republic of Kosovo, 2014]. Према подацима ОЕЦД, однос емитованих кредита и БДП-а је у 2011. години био 36%, што представља најнижу стопу у региону [OECD 2012]. На Северу Косова послују банке које су део банкарског система (Комерцијална банка, Дунав банка – садашња МТС банка) или које су биле део банкарског система Републике Србије (Југобанка, Југбанка Митровица, Косовско-метохијска банка а.д. Звечан).

Финансијски систем се састоји и од осигуравајућих друштава (било их је 13 у јуну 2014), пензионих фондова (два), мењачница и агенција за трансфер новца (41) и микрофинансијских институција (18). Систем микрофинансијских институција развијао се од 1999. године као развојни програм међународних хуманитарних организација и тренутно послује на основу међународне и локалне косовске регулативе (*UMNIK Regulation 2008/28* и регулатива ЦБК). Влада и државне институције могу да играју значајну улогу у смањењу финансијског јаза МСП, међутим оваквих иницијатива на КиМ нема. Присутне су једино спорадичне иницијативе, развијене захваљујући међународним дозорима, пре свега USAID-у. Уколико косовске институције у Приштини одлуче да реализују неки развојни програм, вероватно уз подршку међународних организација, предузећа са Севера Косова моћи ће да се пријаве под условом да су регистрована у Косовској агенцији за регистрацију бизниса.

Хипотезе у овом истраживању су дефинисане на основу досадашњег искуства истраживача и на бази разговора с предузетницима са Севера Косова:

X1: Приступ изворима финансирања за предузетнике и предузећа на Северу Косова је изузетно ограничен,

X1a: Најчешће извори финансија су сопствена средства, породица и пријатељи и, у значајно мањем обиму, банкарски кредити,

X1b: Привредници на Северу Косова углавном нису упознати с осталим начинима финансирања (финансијска тржишта, ризични и власнички капитал) и немају могућност да им приступе,

X2: Најчешћи екстерни извор финансирања, банкарски кредит, је скуп и неприлагођен потребама МСП.

Имајући у виду дефинисане хипотезе, преглед литературе и идентификована ограничења, у разговору с привредницима структуришали смо упитнике. Првобитна идеја је била да се упитници дистрибуирају на два начина, попуњавањем упитника при самом интервјуу, који је претходно био заказан и креирањем базе података с електронским адресама и слањем упитника на ове адресе. Електронско попуњавање се показало као изузетно неефикасан метод, јер је само једно предузеће одговорило на наш упит, те смо овај начин прикупљања података изузели из истраживања. Да би се обезбедила поузданост прикупљених података, испитаници су замољени да дају информације о свом идентитету, идентитету предузећа и да наведу лица за контакт. Већина испитаника одбила је да информације о предузећу обелоданимо у овом истраживању. Питања у упитнику су креирана тако да омогућавају даљу обраду и статистичку анализу.

Упитник се састојао из два дела. У првом делу, испитаници су одговарали на општа питања о идентитету и основним карактеристикама: назив и адреса, величина предузећа, врста регистрације, начин организовања, број власника, индустријска грана, регион, позиција у фирми и степен иновативности. Други део упитника садржавао је питања која смо користили како би тестирали њихово мишљење о доступности финан-

сијских ресурса, односно како бисмо идентификовали проблеме с којима се суочавају приликом приступа финансијама. Уз свако питање у упитнику дато је прецизно образложење, како би се отклониле евентуалне грешке и недоумице испитаника.

У овом истраживању обухваћене су четири општине на Северу Косова: Северна Митровица, Звечан, Зубин Поток и Лепосавић. До укупног броја предузећа која послују на Северу Косова нисмо успели да дођемо, иако смо се обратили и Косовској агенцији за регистрацију бизниса и Агенцији за привредне регистре РС. Ни од једне институције нисмо добили одговор, а Завод за статистику РС нема податке за КиМ. Студија је обухватила 200 предузетника и предузећа који су регистровани и при АПР-у и у Косовској агенцији за регистрацију бизниса, као и оне који послују без формалне регистрације. Стопа одговора је била 22%. Прикупљање примарног статистичког материјала спроведено је од децембра 2014. до маја 2015. године. Табела 1 приказује основне карактеристике узорка.

Доминантну структуру узорка представљају предузетници и микро-предузећа, до десет запослених (77%). Ни једно средње или велико предузеће нисмо могли да идентификујемо у овом истраживању. Питање везано за регистрацију било је формулисано тако, да су испитаници могли да заокруже више одговора, јер могу да имају и двојну регистрацију. Највећи број испитаника је регистрован у АПР-у, док 13,6% има двојну регистрацију. Два предузећа, односно 4,5% нису формално регистрована ни код једне агенције. Половина предузећа која су учествовала у истраживању су предузетници, 41% су у форми друштва с ограниченом одговорношћу, док су четири предузећа ортачка друштва. Предузећа су најчешће у власништву 2–5 лица. Како предузећа могу да послују у оквиру више делатности и ово питање је подразумевало могућност заокруживања више одговора. Највише предузећа у узорку бави се трговином или туризмом односно угоститељством, што је у сагласности с општом структуром привреде на Северу Косова. Питање везано за општину у оквиру које послују је било питање где су испитаници могли да дају више одговора, јер смо кроз интервјуе с власницима предузећа дошли до закључка да они врло често послују у више општина, што се на крају показало као тачним. Највећи број предузећа послује у Северној Митровици, која је по броју становника највећа област у оквиру четири општине које су обухваћене истраживањем. Последња два питања у анкети постављена су како би се добила слика о иновативности предузећа на Северу Косова. Иако је првобитна претпоставка истраживања била да локални привредници немају дух гајења иновативне активности, нити да на Северу Косова постоје брзорастућа предузећа, након интервјуа смо решили да уврстимо ова питања. И заиста, испоставило се да је према изјашњавању привредника, 27% њих остварило раст продаје од 40% у претходној години. По питању иновативности не може се извући чврст закључак, мада има наговештаја да овај концепт добија на значају.

Табела 1. *Општије карактеристике узорка*

Питање	Одговор	Број	%
Величина предузећа	предузетници и микро (до 10 запослених)	34	77,3
	мало (од 11 до 50)	10	22,7
	средње (од 51 до 250)	0	0,0
	Велико преко 251 запослених	0	0,0
Где је регистровано предузеће	у Агенцији за привредне регистре Републике Србије	38	86,4
	у Косовској агенцији за регистрацију бизниса	10	22,7
	послујем без формалне регистрације	2	4,5
Начин организовања	предузетник	22	50,0
	доо	18	40,9
	ад	0	0,0
	остало	4	9,1
Број власника у предузећу	један	36	81,8
	2–5	6	13,6
	до 10	2	4,6
Индустријска грана у оквиру које послује предузеће	грађевинска индустрија	4	9,5
	хемија, фармација, гума и неметали	2	4,8
	текстил и кожа	2	4,8
	трговина	28	66,7
	туризам и угоститељство	16	38,1
	приватно обезбеђење	2	4,8
Регион у оквиру кога послује предузеће	рециклажа	2	4,8
	Северна Митровица	36	81,8
	Звечан	18	40,9
	Зубин Поток	24	54,5
	Лепосавић	14	31,8
Позиција у предузећу	благајник	4	9,1
	директор	18	40,9
	економиста	5	11,4
	менаџер	2	4,5
	оснивач	2	4,5
	радник	2	4,5
	власник	11	25,0
Да ли спадате у брзорастуће компаније?	да	12	27,3
	не	30	68,2
	не знам	2	4,5
Иновативност предузећа (1 – неиновативно предузеће, 5 – потпуно посвећено иновацијама)	1	6	13,6
	2	2	4,5
	3	30	68,2
	4	4	9,1
	5	2	4,5

АНАЛИЗА ПОДАТАКА И РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Податке смо анализирали уз помоћ Мајкрософт Ексел (*MS Office Excel*) и СПСС (*SPSS*) софтвера.

Првобитан циљ овог истраживања био је да се испита да ли су предузећа на Северу Косова задовољна количином и квалитетом расположивих извора финансирања. Након низа интервјуа с власницима локалних предузећа, где су они изразили крајње незадовољство према расположивим изворима финансирања, одлучили смо да им поставимо директно питање везано за доступност финансијских извора. Након тога, покушали смо да идентификујемо изворе финансирања који су им заиста на располагању, а који би у случају ограничености ресурса на један или два извора потврдили њихово незадовољство. При структурирању анкете имали смо одређену дилему, да ли да у питања у анкети везана за изворе финансирања укључимо финансирање с тржишта капитала и финансирање ризичним и власничким капиталом, јер смо претпоставили да ових извора на Северу Косова нема. Након интервјуа с локалним привредницима, решили смо да питања уврстимо у анкету, јер смо се уверили да је одређени део предузетника упознат с овим појмовима (нешто више с финансирањем с тржишта капитала). Међутим и поред основног познавања појмова, чак и да имају прилику да користе ове врсте финансирања, предузетници нису сигурни како би им приступили. Незадовољство изражено у интервјуима се репликовало и кроз резултате анкете. Само су два испитаника одговорила да је приступ финансијским ресурсима задовољавајући. Анализом финансијских извора на Северу Косова долази се до закључка да је ситуација драматична. Највећи део, 95% предузећа финансира се претежно сопственим средствима, односно 27% из породичних или пријатељских извора, док је само 36% користило банкарске кредите у протеклих пет година, што не значи да их и сада користе. Ово указује на чињеницу да је обим финансијских услуга веома ограничен, те формални банкарски систем на Северу Косова готово да не функционише. О финансијском систему не можемо да говоримо, јер ни једно предузеће не може да обезбеди средства с тржишта капитала или од фондова власничког или ризичног капитала. Иако су предузетници са Севера Косова донекле упознати с појмовима ризични капитал (27%) и финансирање с тржишта капитала (50%), они немају могућност да приступе овим изворима (табела 2). Финансијско тржиште Косова није укључено у глобално финансијско тржиште нити тржиште капитала а ни одговарајући закони не постоје. Додуше, предузећа са Севера Косова формално би могла да користе Београдску берзу, али неликвидност, плиткост и неразвијеност овог финансијског тржишта ограничава могућности финансирања предузећа и из Србије, тако да ни ова ситуација није реална [Ljotović *et al.*, 2014: 67]. Треба имати у виду и чињеницу да ни једно предузеће које је учествовало у истраживању није регистровано као акционарско друштво, нити смо успели да ступимо у

контакт с предузећима овог типа. Долазак фондова власничког и ризичног капитала није реално очекивати на Северу Косова још дуго времена. Поред ограничења као што су величина тржишта, неатрактивност предузећа, ови фондови улажу у земље са стриктном правном регулативом, што се не може рећи за Косово. Интересантно је да и поред ограничених извора финансирања, предузећа редовно или с малим кашњењем измирују обавезе према кредиторима. Нисмо успели да пронађемо предузећа која су се изјаснила да често или увек касне с измиривањем обавеза. Ово је у сагласности с процентом кредита који се неуредно сервисирају на целој територији Космета. Према подацима Европске комисије кредити који се неуредно сервисирају износили су 5,9 (2010); 5,7 (2011); 7,5 (2012); 8,7 (2013) и 8,3% (2014).

Табела 2. Резултати анкетне везани за досљудности извора финансирања

Питање	Одговор	Број	%
Да ли сматрате да су извори финансирања доступни у оној мери у којој су Вама потребни	да	2	4,5
	делимично	16	36,4
	не	26	59,1
Како сте до сада финансирали своје пословне подухвате	сопственим средствима	42	95,5
	уз помоћ породице и пријатеља	12	27,3
	уз помоћ инопартнера	2	4,5
	банкарским кредитима	16	36,4
	с тржишта капитала (емисијом акција и обвезница)	0	0,0
	ризичним (<i>venture</i>) капиталом	0	0,0
	уз помоћ државе (различити развојни програми и грантови)	4	9,1
	остало	0	0,0
Да ли сте упознати с појмом ризични капитал (енгл. <i>venture capital</i>)	да	12	27,3
	не	32	72,7
Да ли сте упознати с могућностима финансирања преко тржишта капитала (акције и обвезнице)	да	22	50,0
	не	22	50,0
Како најчешће измирујете своје обавезе	редовно	30	68,2
	с малим кашњењем	14	31,8
	често касним	0	0,0
	увек касним	0	0,0

Првобитна идеја у оквиру истраживања била је да се види да ли је Портеусова модификована теорија приступа финансирању применљива на предузећа на Северу Косова, односно да ли је могуће идентификовати

три групе корисника финансијских услуга, оне који имају приступ, оне који су добровољно искључени из система и оне који не могу да приступе систему. Нажалост, због саме природе локалног финансијског тржишта правилност у подели није уочена, јер предузећа углавном немају институције којима би приступала. Како је банкарски кредит једини екстерни извор финансирања, анализирали смо услове под којима се предузећа задужују код банака (банкарски кредит је главни извор финансирања и у региону [ОЕСД 2012: 116]). Само 16 (36,4% укупних испитаника) предузећа која су учествовала у истраживању су користила банкарске кредите у протеклих пет година, те су они могли да оцене прилагођеност ових услуга њиховим потребама (табела 3). Предузећа са Севера Косова користе најчешће наменске кредите (75%) и дозвољени минус (25%). Интересантна је чињеница, да иако је ово питање било формулисано тако да испитаници могу да заокруже више одговора, ни један то није учинио. Ово имплицира да и поред могућности да користе више банкарских производа, они употребљавају само један. Предузетници који су оцењивали банкарске кредите сматрају да они нису прилагођени (25%) или да делимично одговарају њиховим потребама (50%). Само 25% испитаника који су користили кредит сматрају да им они погодују. Неприлагођеност кредита може да буде у односу на више ставки, те су у анкети испитаници, могли да заокруже више одговора. Они су углавном незадовољни условима отплате, превеликом колатералом који банке захтевају или неприлагођеним роком. Двоје испитаника је навело високу каматну стопу, иако смо очекивали више оваквих одговора. Имајући у виду да су ризици с којима се кредитори сусрећу практично немерљиви због лоших кредитних информација, лоших рачуноводствених и ревизорских система и

Табела 3. Резултати анкете везани за прилагођеност банкарских кредита

Питање	Одговор	Број	%
Уколико сте се финансирали банкарским средствима, молимо Вас наведите која средства су то била	наменски кредити	12	75,0
	гаранције	0	0
	кредитно писмо	0	0,0
	дозвољени минус	4	25,0
	револвинг кредит	0	0,0
Уколико сте користили банкарске кредите, да ли сматрате да су прилагођени потребама Вашег предузећа	да	4	25,0
	не	4	25,0
	делимично	8	50,0
Уколико сматрате да кредити нису прилагођени Вашим потребама, нису прилагођени у односу на	рок трајања	5	37,5
	средства обезбеђења	6	43,8
	услове отплате	10	75,0
	остало	2	12,5

непримењивања стриктне правне регулативе, каматне стопе на банкарске кредите су изузетно високе.

* * *

У овом истраживању покушали смо да идентификујемо проблеме с којима се привредници на Северу Косова суочавају када покушавају да приступе формалном систему финансирања. На први поглед, може се закључити да формалног финансијског система на Северу Косова нема, те да се приступ финансијама карактерише ограниченим изворима.

Након низа консултација и интервјуа с привредницима са Севера Косова, спровели смо анкету у четири општине с већинским српским становништвом. Резултати истраживања указују да су хипотезе исправно постављене. Евидентан је финансијски јаз, а приступ финансијама је изузетно ограничен. У току интервјуа с привредницима са Севера Косова, закључили смо да је њихово задуживање ограничено на банкарске кредите, те смо се концентрисали на анализу њихових услова и доступности. Резултати показују да не постоји разноврсност банкарских производа и да су кредити неприлагођени потребама привредника. У последње време, привредници са овог подручја могу да аплицирају за кредит и код банака које сачињавају формални банкарски систем Косова. Иако је ово било неприхватљиво за већину привредника, ситуација се након потписивања Бриселског споразума променила. И поред наведеног, предузећа и даље опстају и успевају да редовно измире обавезе према својим повериоцима.

Ово истраживање је једно од ретких које покрива област Северног Косова, а које је фокусирано на страну тражње финансијских ресурса. Потребно је уложити даље напоре да би се побољшао однос понуде и потражње, односно како би привредни субјекти на овој територији могли да приступају екстерним ресурсима. Већа је вероватноћа да одговоре треба тражити на страни српских институција.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Љумовић, Исидора; Јелена Лазић и Александар Весић (2015): *Специфичности финансирања у предузетничком сектору*, Београд: Економски институт.
- Љумовић, Исидора и Дејана Павловић (2014). Светска финансијска криза: од кризе до кризног менаџмента у: *Могуће сценарије развоја Србије*, ур. Ч. Оцић, Београд: САНУ.
- Abor, Joshua Y.; Elikplimi K. Agbloyor and Ransome Kuipo (2014). Bank finance and export activities of Small and Medium Enterprises, *Review of Development Finance*, Vol. 4, 2: 97–103.
- Ayyagari, Meghana; Asli Demirgüç-Kunt and Vojislav Maksimovic (2008). How important are financing constraints? The role of finance in the business environment, *World Bank Economic Review*, Vol. 22, 3: 483–516.

- Ayyagari, Meghana; Asli Demirgüç-Kunt and Vojislav Maksimović (2011a). Firm innovation in emerging markets: the role of finance, governance, and competition, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, Vol. 46, 6: 1545–1580.
- Ayyagari, Meghana; Asli Demirgüç-Kunt and Vojislav Maksimović (2011b). *Small vs. young firms across the world: contribution to employment, job creation, and growth*, World Bank Policy Research Working Paper 5631.
- Banerjee, Abhijit V. and Esther Duflo (2014). Do Firms Want to Borrow More? Testing Credit Constraints Using a Directed Lending Program, *The Review of Economic Studies*, Vol. 81: 2: 572–607.
- Beck, Thorsten; Asli Demirguc-Kunt and Vojislav Maksimović (2005). Financial and Legal Constraints to Firm Growth: Does Firm Size Matter? *Journal of Finance*, Vol. 60, 1: 137–177.
- Beck, Thorsten; Asli Demirguc-Kunt, Luc Laeven and Vojislav Maksimović (2006). The Determinants of Financing Obstacles, *Journal of International Money and Finance*, Vol. 25, 6: 932–52.
- Beck, Thorsten (2013). Bank Financing for SMEs—Lessons from the Literature, *National Institute Economic Review*, Vol. 225, 1: R23–R38.
- Central Bank of the Republic of Kosovo (2014). *Financial Stability Report*, Number 6. Priština.
- Cull, Robert; Lance E. Davis, Naomi R. Lamoreaux and Jean-Laurent Rosenthal (2006). Historical financing of small- and medium-size enterprises, *Journal of Banking and Finance*, Vol. 30, 11: 3017–3042.
- De la Torre, Augusto; María Soledad Martínez Peria and Sergio L. Schmukler (2010). Bank Involvement with SMEs: Beyond Relationship Lending, *Journal of Banking and Finance*, Vol. 34, 9: 2280–2293.
- Deloof, Marc and Maurizio La Rocca (2015). Local financial development and the trade credit policy of Italian SMEs, *Small Business Economics*, Vol. 44, 4: 905–924.
- European Commission (2014). EU Candidate & Potential Candidate Countries' Economic Quarterly 1/2015. Brussels: European Commission.
Доступно на:
http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/cspaceq/documents/cceq_2015_q1_en.pdf/последњи пут прегледано 11. 8. 2015/.
- Ljumović, Isidora and Ivana Lečovski (2011). Analysis of Financial Resources Accessibility in Banat District, in: *Strengthening the Competitiveness and Economy Bonding of Historical Banat—SCEBB*, N. Cvetković (ed), Beograd: Megatrend univerzitet, pp. 147–152.
- OECD et al. (2012). *SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2012: Progress in the Implementation of the Small Business Act for Europe*, OECD Publishing.
- Porteous, David (2005). *The Access Frontier as an Approach and Tool in Making Markets Work for the Poor*, *Unpublished paper prepared for the Department for International Development*, London.
- Rahaman, Mohammad M. (2011). Access to financing and firm growth, *Journal of Banking and Finance*, Vol. 35, 3: 709–723.

ACCESS TO FINANCE FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED
ENTERPRISES IN NORTH KOSOVO

by

ISIDORA LJUMOVIĆ
Economics Institute
Kralja Milana 16, Belgrade, Serbia
isidora.ljumovic@ecinst.org.rs

KRSTO JAKŠIĆ
University of Priština temporarily settled in Kosovska Mitrovica, Faculty of Economics
Kolašinska 156, Kosovska Mitrovica, Serbia
krsto.jaksic@pr.ac.rs

ABSTRACT: The purpose of this paper is to identify the problems small and medium-sized enterprises (SMEs) are facing in Serbian municipalities in North Kosovo. The experience and previous researches show that SMEs, especially those in crisis areas, have a greater demand than supply for financial resources. We have created a questionnaire in order to get relevant data from SMEs in North Kosovo and to assess the shortcomings of the system of financing. Results show that access to finance in North Kosovo is extremely limited. Entrepreneurs and SMEs are usually financed with own resources and with a help from friends or family, while the bank loans are not frequent and are very expensive.

KEYWORDS: access to finance, SMEs, bank loan, North Kosovo